

ORCHIDEEËN TERUG IN HET DAL VAN HET OUDE DIEP?

NATUURONTWIKKELING SUCCESVOL

Hans DEKKER

Samenvatting

Het Oude Diep is een beek in de provincie Drenthe, in een beekdal waarvan de oorspronkelijke natuurwaarden – waaronder een bijzondere orchideeënrijkdom – in de tweede helft van de 20^e eeuw door ontginning, ontwatering en andere ingrepen grotendeels verloren waren gegaan. Begin 21^e eeuw werd op enkele plaatsen begonnen met herstel van de oorspronkelijke situaties. Inmiddels hebben enkele orchideeënsoorten zich weer in de directe omgeving gevestigd, zodat hun terugkeer in het beekdal nog slechts een kwestie van tijd lijkt.

Summary

The Oude Diep is a brook flowing through a valley in the province of Drenthe (Netherlands). The original nature values – including a wealth of orchids – were largely lost during the second half of the 20th century as a consequence of land reclamation, drainage and other interferences. At the beginning of the 21st century a retrieval of the original situation was initiated in some locations. Meanwhile, a few orchid species have resettled in the immediate vicinity, suggesting that their return to the brook's valley is probably just a matter of time.

Zusammenfassung

Der Oude Diep ist ein Bach in der niederländischen Provinz Drenthe in einem Tal, dessen ursprüngliche Naturwerte – darunter ein besonderes reiches Orchideenvorkommen – in der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts durch Urbarmachung, Entwässerung und andere Eingriffe größtenteils verlorengegangen sind. Anfang des 21. Jahrhunderts wurde an einigen Stellen mit der Wiederherstellung der ursprünglichen Situation angefangen. Inzwischen haben einige Orchideenarten sich wieder in der unmittelbaren Umgebung angesiedelt, so dass ihre Rückkehr in das Tal des Ouden Diep nur eine Zeitfrage ist.

Het dal van het Oude Diep ligt in de zuidelijke helft van de provincie Drenthe. De oorsprong van het gebied ligt in de omgeving van Westerbork, terwijl de beek voorbij Echten in de Hogeveense Vaart uitstroomt. Dit ruim 20 kilometer lange dal met zijn directe omgeving was in de 19^e eeuw een waar natuurparadijs, althans in de ogen van de moderne mens. Eertijds was het natuurlijk een gebied dat voor alles werd gebruikt door de boerenbevolking met overleven als enige doel. Daarvoor was het dal grotendeels ontbost en in gebruik als hooi- en weiland. De omgeving bestond uit immens uitgestrekte heidevelden waar korhoenders bolderden en Klokjesgentianen massaal bloeiden. De weinige overgebleven bossen werden gebruikt als geriefhoutbosjes, maar bewaarden wel hun aloude bosstructuur. Kortom, voor

wilde planten en tal van dieren een ideaal leefgebied. Aan het einde van de 19^e eeuw kwam de omslag. Ontginning, ontwatering, perceelvergroting, intensivering en vele andere ontwikkelingen veranderden het landschap drastisch van aanzicht. Voor bijzondere planten en dieren bleef niet veel ruimte over. Pas gedurende de laatste 10 jaar onderkennen natuurbeschermingsorganisaties de potentiële en nog aanwezige natuur- en landschapswaarden van het gebied. De tijd voor herstel was aanbroken.

Karakteristiek Drents beekdal

Van het relatief hoge Drents plateau lopen diverse beekjes in alle richtingen naar de lager gelegen gebieden. Het Oude Diep is een karakteristiek voorbeeld van zo'n beek. Het smalle dal met zijn meanderende (kronkelende) beek was voorzien van veel houtwallen en singels, waartussen bloemrijke hooilanden verscholen lagen. Bij Pesse groeiden uitgebreide gagelstruwelen op de beekdalrand met de Boerenveensche Plassen. Rond Hogeveen kreeg het beekdal een ander aanzien doordat het hier veel breder was met ook hier wat natte oude loofbosjes en bloemrijke graslanden. Daarna bereikte de beek de venige gebieden rond Koeke, waar hij in de Hogeveensche Vaart uitstroomde. Na de kanalisatie van de beek bleven hier en daar enkele meanders in het landschap achter. De graslanden verloren hun bloemrijke aanzien door alle genomen maatregelen. Houtwallen en singels zijn op veel plaatsen verdwenen. Bij Drijber, vlak langs het dal, zijn grote, tot 40 meter hoge stortheuvels verschenen, vol met huishoudelijk afval. De afvalbergen waren oorspronkelijk van de VAM, nu zijn ze van Essent Milieu. In Hogeveen is de stadsrand aan het dal komen te liggen. En toch is het beekdal nog steeds de moeite waard. Met name de Stichting Het Drentse Landschap heeft zich erover ontfermd en heeft in de negentiger jaren plannen gemaakt om in ieder geval een deel van het dal weer in haar oude luister te herstellen.

Rijk aan orchideeën

Tot in de zestiger jaren van de 20^e eeuw was vooral het middenloopgedeelte een orchideeënparadijs. De huidige rijkdom van de Drentsche Aa verbleekt enigszins bij de vroegere weelde van het Oude Diep. Met name de grote aantallen van de Harlekijn (*Orchis morio*) waren opvallend. Tussen Drijber en Echten groeide deze soort in natte beekdalgraslanden met wat leem in de bodem. Waarschijnlijk vond *Orchis morio* zijn plekje aan de rand van deze keileemopduikingen, juist op die plaatsen waar vrij mineraalrijk kwelwater aan de oppervlakte kwam. Deze gradiënten zijn meestal zeer rijk aan bijzondere planten. De aantallen liepen in de duizenden bloeiende exemplaren per jaar. Na de ontwateringwerkzaamheden en kanalisatie van de beek was het snel gedaan met *Orchis morio*.

Hetzelfde lot ondergingen de andere soorten van natte graslanden. Brede orchis (*Dactylorhiza majalis*) en Rietorchis (*Dactylorhiza praetermissa* s.l.) en waarschijnlijk ook Vleeskleurige orchis (*Dactylorhiza. incarnata*)¹ verdwenen samen met *Orchis morio*. Ook allerlei

¹ *Dactylorhiza incarnata* en *Dactylorhiza praetermissa* werden tot in de zestiger jaren niet altijd van elkaar gescheiden. Daardoor is het niet geheel zeker of met name *Dactylorhiza incarnata* in het dal voorkwam. Gezien de terreingesteldheid en het voorkomen van andere plantensoorten uit vegetaties waarin deze soort thuishoort, is het aannemelijk dat zij hier ook groeide.

andere bijzondere planten verdwenen als sneeuw voor de zon. Alleen langs slootkanten konden zich hier en daar wat bijzondere planten handhaven. In de omringende heidevelden groeiden ook tal van bijzondere soorten, waaronder Gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata* s.l.) en Welriekende nachtorchis (*Platanthera bifolia*). Door de ontginning van de heidevelden verdwenen uiteraard ook deze, op enkele uitzonderingen na. Zo konden beide soorten zich lang handhaven langs slootkanten en in wegbermen. Toch was het daar uiteindelijk ook gedaan met de rijkdom. Alleen langs het spoor door de Boerenveensche Plassen kon *Platanthera bifolia* zich met moeite handhaven. Door een uitgekiend maaibeheer is deze soort recent toegenomen tot meer dan 600 jaarlijks bloeiende exemplaren. *Dactylorhiza maculata* heeft het lang uitgehouden in de spoorberm, maar is uiteindelijk toch verdwenen. Voor deze soort kwam het maaibeheer te laat.

Tot slot waren ook enkele bossen rijk aan orchideeën. Met name het Kremboongbos aan de oostzijde van het beekdal was bekend vanwege de vele exemplaren van de Dennenorchis (*Goodyera repens*). Helaas is ook dat geschiedenis. Een groot deel van het bos is gekapt en ontgonnen tot landbouwgrond. Andere vindplaatsen van *Goodyera repens* konden ondanks uitgebreid zoeken niet worden teruggevonden. Alleen de Brede wespenorchis (*Epipactis hel-leborine*) groeit hier en daar nog in deze bossen. In het beekdal lagen enkele floristisch rijke bosjes met onder meer *Listera ovata*. Helaas is deze soort hieruit recent verdwenen.

Langdurig proces vooraf

In 1995 verscheen het rapport 'Nieuwe Kijk op het Oude Diep'. Op basis van inventarisaties van flora en fauna in heden en verleden bleek het sterk verknipte beekdal nog steeds veel ontwikkelingsmogelijkheden te hebben. Kort na het verschijnen van het rapport is gestart met het opstellen van plannen om het beekdal in zijn oude luister te herstellen. Hierdoor zou een waardevol nieuw landschap ontstaan: een meanderende beek, orchideeënrijke schraallanden en broekbossen. Het door de projectgroep ontwikkelde plan bevatte een beeld van de gewenste ontwikkeling in de drie delen van het dal, de boven-, midden- en benedenloop. Het herstel van het landschap en het watersysteem werden als uitgangspunt gekozen. Maar ook duurzame landbouw en recreatie waren belangrijke uitgangspunten bij de ontwikkeling van de plannen. In totaal is er in de periode 1995-2000 voor maar liefst bijna 5 miljoen euro aan plannen in uitvoering genomen.

Ruim baan voor natuurontwikkeling

Om het gebied in zijn oude luister te herstellen is herstel van de waterhuishouding zeer belangrijk. Daarom is een gescheiden watersysteem voor de landbouw en de natuur gerealiseerd. Tot dit plan behoren nieuwe aan- en afvoerleidingen en het weer aankoppelen van de bovenloop aan de rest van het beekdal. Ook is voorzien in extra waterberging om wateroverlast in Hoogeveen te kunnen bestrijden. De totale uitvoeringskosten voor deze plannen bedragen bijna 4 miljoen euro. Door de plannen is het in het beekdal mogelijk de waterstand zo hoog mogelijk te krijgen, waardoor de plannen voor herstel van de natuur realistisch zijn geworden. Begin 2001 zijn de werkzaamheden gestart. Een deel van de oude beek bij de Altinghorst is inmiddels hergraven.

Begin 1998 maakte onderzoeksinstituut IWACO een natuurontwikkelingsplan voor het beekdalgedeelte ten zuiden van Drijber, de Zuidmaten. Dit gebied was tot in de zestiger jaren van de 20^e eeuw bekend om zijn grote biodiversiteit. Zo was een deel van de beekdalgraslanden beroemd vanwege de uitzonderlijk rijke flora met soorten als Harlekijn (*Orchis morio*) en Brede orchis (*Dactylorhiza majalis*). In de bosjes groeiden tot voor kort bijzondere planten als Heelkruid (*Sanicula europaea*), Gulden boterbloem (*Ranunculus auricomus*) en Grote keverorchis (*Listera ovata*). Van al die bijzondere soorten in bos en grasland was tijdens het opstellen van het rapport niets meer over. Toch bleek uit de plannen dat herstel van in ieder geval een deel van die natuurwaarden mogelijk is.

Inmiddels is een deel van de voorstellen uit dit plan al uitgevoerd. Over een traject van bijna twee kilometer heeft het Oude Diep in 2000 haar oorspronkelijke meanderende loop teruggekregen. Een breder winterbed en een tweetal meestromende nevengeulen zorgen voor extra waterberging. Verdwenen wallen, singels en poelen zijn hersteld, terwijl er hier en daar kleine bosjes zijn aangelegd. In het dal van het Oude Diep zijn nogal wat wallen en bosjes die een rijk assortiment te zien geven van bijzondere bomen en struiken, zoals een aantal rozensoorten en de Fladderiep (*Ulmus laevis*). De nieuwe houtwallen zijn daarom beplant met in deze streek inheemse boom- en struiksoorten. Een deel van het beekdal is ontgrond. De hydrologische aanpassingen die nu zijn uitgevoerd, zorgen voor een grotere kweldruk, waardoor de kans op herstel van met name floristisch rijke graslanden groot is geworden. Zo wordt het mogelijk dat *Orchis morio* ooit terugkeert.

Naast het dal is een deel van de stortheuvels veranderd in een heuvelachtig, groen landschap met graslanden, bosjes en water. Ook de voormalige landbouwgronden tussen stortheuvels

Het herstelde beekdal van het Oude Diep, mei 2002. Foto Hans Dekker

en beekdal zijn onder handen genomen. Hier en daar is de met meststoffen vervuilde bovengrond verwijderd om de natuur de kans te geven zich optimaal te ontwikkelen. Daarbij zijn waterpartijen en pioniervegetaties ontstaan met tal van bijzondere plantensoorten. Op de top van de heuvel is een futuristisch ogend bezoekerscentrum gebouwd. Als een UFO 'from outer space' staat het metalen bouwwerk te glanzen in de zon. In het centrum is veel aandacht besteed aan het herstel van het landschap.

Met de ontwikkeling van natuur in de Zuidmaten alleen is het Oude Diep niet hersteld. Meer stroomafwaarts liggen nog grote kansen voor het ontwikkelen van een vochtig beekdal met veel ruimte voor planten en dieren. In de Pesserma is 24 ha aangemerkt als waterberging. Hier kan de natuur zich weer ontwikkelen. Tevens hopen natuurbeschermers in de afrondingsfase nog meer natuur te ontwikkelen. Daardoor zal het mogelijk zijn om de overgang van het beekdal naar de heide van de Boerenveensche plassen weer te herstellen. Nog steeds groeien hier in een berm bijzondere plantensoorten zoals Valkruid (*Arnica montana*) en Welriekende nachtorchis (*Platanthera bifolia*). De zaden van deze soorten kunnen de basis vormen voor de ontwikkeling van soortenrijke heischrale graslanden in dit overgangsgebied.

Eerste resultaten zichtbaar

Uiteraard zal er nog heel wat water door het Oude Diep moeten stromen voordat het beekdal en zijn omgeving weer de rijkdom van vroeger te zien zal geven. Toch zijn de eerste resultaten bemoedigend. In het beekdal komen al heel wat plantensoorten voor die behoren bij natte graslanden. Orchideeën zitten daar nog niet tussen. Gelukkig hebben zich wel orchideeën gevestigd in de gebieden in de directe omgeving van het beekdal, zodat vestiging in de graslanden een kwestie van tijd is. Meest opvallende voorbeeld is de nieuwe populatie van *Dactylorhiza praetermissa* subsp. *praetermissa* en subsp. *junialis* in het gebied tussen de storthoevels en het beekdal. In dit heringerichte natuurgebied bloeiden in 2002 tientallen planten. Ook bloeide er een exemplaar van *Dactylorhiza maculata*. Duidelijk een teken dat het natuurherstelproject snel resultaat kan bieden.

In de Boerenveensche Plassen is Het Drentse Landschap al jaren bezig met natuurherstel. Dit gebied op de flank van het beekdal is een schoolvoorbeeld van een nat heideveld met grote vennen. In 2000 zijn hier de eerste exemplaren gevonden van *Dactylorhiza praetermissa*. *Platanthera bifolia* komt nog steeds voor langs de spoorlijn door het heideveld. Het wachten is op uitbreiding in het heideveld.

Geen orchidee, maar zeer bijzonder, is *Arnica montana*. Deze soort groeit nog langs de spoorlijn. In 2002 is een experiment gestart met de herintroductie ervan in het heideveld. Hiertoe zijn zaden gewonnen langs de spoorlijn. Deze zijn opgekweekt en in zorgvuldig geselecteerde gebieden binnen het heideveld geplant. Daarvoor zijn stukjes geplagd en zijn deze delen onttrokken aan de begrazing. Dichterbij Hoogeveen zijn in het stroomgebied van het Oude Diep een aantal populaties van *Dactylorhiza praetermissa* (4) ontstaan, evenals van *Dactylorhiza majalis* (2), *Dactylorhiza maculata* (2) en van *Epipactis helleborine* (3). Door secuur beheer kunnen deze populaties zich uitbreiden en kunnen zich nog nieuwe vestigen.

Al met al zijn er heel wat plannen gemaakt om het Oude Diep weer een meer natuurlijk karakter te geven. Daarvoor is samenwerking met heel wat partijen vereist. Geduld is daarbij een belangrijke eigenschap. Ook zijn er vele honderdduizenden euro's mee gemoeid, onder

andere uit Europese fondsen. Al met al is er in korte tijd toch al veel bereikt. Het heringerichte beekdal van de Zuidmaten en de landschappelijke inpassing van de stortheuvels in hun omgeving vormen nu reeds een schitterend voorbeeld van geslaagde natuurontwikkeling op basis van goede samenwerking. In de randzones groeien nu reeds vijf orchideeënsoorten. Met een beetje geluk dienen de eerste planten zich binnenkort ook in het beekdal aan.

Hans Dekker
Mortonhof 42
7908 AP Hoogeveen

Kleurenfoto's: pagina 48

Foto's pagina 48 (behorend bij het artikel op pag 5-10):

Boven: Het Oude Diep meandert weer in haar oude bedding, juni 2001.

Onder: De bloemrijke graslanden in het dal zijn volop in ontwikkeling, mei 2002

Foto's: Hans Dekker

